

BŘETISLAV BALATKA, JAROSLAV SLÁDEK

GEOMORFOLOGICKÉ ČI OROGRAFICKÉ ČLENĚNÍ RELIÉFU?

B. Balatka, J. Sládek: *Geomorphological or Orographical Division of the Relief?* — Sborník ČSGS, 94, 4, p. 274—279 (1989). — The paper brings polemic arguments to the report by Jiří Pech presented on the 17th Congress of the Czechoslovak Geographical Society, and discussing the problems of the geomorphological division of the relief and its application to the pedagogical practice.

Na 17. sjezdu Československé geografické společnosti v Ostravě v roce 1987 přednesl Jiří Pech referát, ve kterém se pokusil kriticky zhodnotit zásady současné geomorfologické regionalizace našich zemí, a to se zřetelem na její využití při pedagogické činnosti (11).

O problematice členění reliéfu v Československu se napsalo již velmi mnoho a předneslo se při různých příležitostech hodně diskusních příspěvků, které více či méně přispěly k řešení nebo aspoň upozornily na otázky, na něž je třeba se při řešení zaměřit. Další příspěvek tohoto druhu, který zveřejnil na vrcholném setkání našich geografů v Ostravě Jiří Pech, však bohužel nepatří do rozsáhlé skupiny informací, které pomáhají osvětlit danou problematiku.

V úvodní části referátu J. Pech podrobuje kritice nedostatečný topografický podklad publikovaných map geomorfologického členění, který prý znesnadňuje přesnější identifikaci hranic geomorfologických jednotek. K této výtce poznamenáváme, že publikované mapy v měřítku 1 : 500 000 obsahují dostatečně podrobný topografický podklad (vrstevnice, základní říční síť, vybraná sídla), který umožňuje poměrně spolehlivě určit průběh hranic geomorfologických jednotek. Naproti tomu mapy menších měřítek mají poskytnout pouze přehledný obraz o regionálním rozmístění základních jednotek. Geomorfologické jednotky úplného taxonomického systému jsou vyznačeny v základních mapách ČSSR 1 : 200 000, uložených v archívech Geografického ústavu ČSAV a SAV. Tyto podklady jsou v hojně míře využívány pro potřeby různých podniků, institucí anebo škol. Další kritická poznámka J. Pecha, že publikované texty neobsahují „kromě hrubých údajů o morfometrii a hypsografii žádná další použitá hlediska konkrétního geomorfologického členění“, není oprávněná, neboť v základních pracích o této problematice (6, 10) jsou uvedeny podrobné zásady členění reliéfu.

Nemůžeme rovněž souhlasit s tvrzením autora referátu, že „každá nová vydání geomorfologických map přinášela řadu změn v názvosloví, klasifikaci jednotek i v rozhraní geomorfologických jednotek“. Skuteč-

nost je zcela jiná: od roku 1971, kdy byla vytištěna první mapa geomorfologického členění reliéfu ČSR v měřítku 1 : 500 000, nebyla pro území Českých zemí vydána žádná další mapa v tomto měřítku! Pouze pro celé státní území vydal v roce 1983 Geodetický a kartografický podnik v Praze školní nástěnnou mapu (7) v měřítku 1 : 500 000 se sjednocenou verzí geomorfologického členění z roku 1979. Ke změně názvosloví na území ČSR prakticky nedošlo, s výjimkou jmen dvou celků: místo Jesenické pahorkatiny bylo zavedeno jméno Rakovnická pahorkatina, místo Javornické pahorkatiny Vidnavská nížina. Vzhledem k navázání členění ČSR na regionalizaci SSR došlo pouze k přizpůsobení druhových názvů vyšších geomorfologických jednotek: místo soustava — subprovincie (bylo nutno změnit, neboť u nejvyšší kategorie se objevuje označení systém = soustava!) a místo podsoustava — oblast. To byly jediné změny v názvosloví! U taxonomického zařazení jednotek k žádným změnám nedošlo a rovněž ne u jejich vymezení (hranic)!

Podstata vědeckého přístupu k řešení problematiky geomorfologické regionalizace spočívá ve stanovení a vymezení geomorfologických jednotek až po nejnižší úrovně a jejich zařazení do taxonomického systému podle objektivních kritérií. Jednotky vyšších řádů mají obecně systematický význam, kdežto pro pedagogickou praxi lze z celkového počtu 9 taxonomických stupňů použít jen asi polovinu (tj. od provincií po celky, výjimečně po podcelky). Odmítáme též subjektivní názor autora referátu, že „mnohé složeniny se díky těžkopádné hierarchii často územně překrývaly“ a že docházelo „k umělé tvorbě ne vždy vhodně volených názvů jednotek, spojování nebo naopak rozdělování více či méně přirozených celků“ a že „některé ze starých orografických názvů dostaly jiný obsah a jiný územní rozsah (Šumava, Slavkovský les aj. v ČSR, v SSR např. Vysoké Tatry)“. Toto stanovisko J. Pecha vyplývá z nepochopení podstaty a zásad geomorfologické regionalizace.

Své kritické připomínky se pokouší J. Pech doložit na třech příkladech z oblasti Západočeského kraje:

1. V rámci údajného odmítání starých „historických“ názvů obhájuje J. Pech pojem „mezihoří“, jež se objevilo u názvu geomorfologické jednotky mezi Českým lesem a Šumavou — původně Klatovské mezihoří, později Všerubské mezihoří. Tvrdí dále, že autoři geomorfologického členění ČSR nikde nezveřejnili, proč od tohoto názvu upustili. Není to pravda, neboť v publikaci o geomorfologickém členění ČSR z roku 1972 (6) se při definování mezihoří píše doslova: „Mezihoří je geomorfologická jednotka vrchovinného nebo pahorkatinného rázu, ležící v nižších oblastech mezi sousedními hornatinami nebo vrchovinami, zpravidla při styku dvou geomorfologických jednotek vyššího řádu (geomorfologických soustav nebo podsoustav — tj. v dnešním pojetí subprovincií nebo oblastí). Vzhledem k tomu, že vystihuje jen regionální pozici jednotky, nepoužilo se ho v názvoslovné terminologii.“ Všechna mezihoří v České vysočině (Všerubské, Děčínské, Broumovské, Třebovské) byla nahrazena termíny charakterizujícími kvalitu reliéfu; jde vesměs o vrchovinu.

2. Skutečnost, že Podčeskoselská pahorkatina sdružuje typologicky odlišné jednotky, není na závadu jejího druhového názvu (řada dalších geomorfologických celků rovněž zahrnuje typologicky odlišné jednotky nižších taxonomických stupňů). Dno Tachovské brázdy nemá převážně rovinný ráz, jak tvrdí J. Pech, ale většinou má charakter ploché pahorka-

tiny (místy jde dokonce o členitou pahorkatinu) — proto druhový název pahorkatina odpovídá orografickému rázu reliéfu. Navrhované jméno Chodská sníženina rozhodně odmítáme, neboť její jižní podcelek Chodská pahorkatina nemá na převážné části území ráz terénní deprese, ale její povrch plynule navazuje na reliéf sousední Plzeňské pahorkatiny. Nadto označení sníženina postrádá geneticko-geomorfologický obsah. Nesouhlasíme rovněž s použitím jména Chodská pahorkatina pro celé území Podčeskoleské pahorkatiny, neboť v severní části již nejde o problematicky vymežitelné území Chodska. Nedoporučujeme také nahradit vžitě jméno Tachovská brázda regionálně nepřesným označením Chodská brázda; tu by každý hledal spíše při úpatí Čerchovského lesa — na území geomorfologického podokrsku Trhanovské kotliny.

3. Pro příklad názvu s nově stanoveným obsahem a rozsahem zvolil J. Pech Šumavu. Napadá skutečnost, že Šumava jako geomorfologický celek je podřízena vyšší geomorfologické jednotce (oblasti) nazvané Šumavská hornatina. Domnívá se, že by to mělo být naopak — Šumava by měla být nadřazenou jednotkou a měla by se skládat z pohoří (hornatiny) a podhůří. Jde opět o klasický případ regionálně omezeného pohledu. Dostatečně přesné vymezení Šumavy a Šumavského podhůří stanovil již J. Hromádka v roce 1956 a měl k tomu oprávnění jednak pro své znalosti celého území ČSSR, jednak jako rodák z Šumavského podhůří, které důvěrně znal. Své vědecké poznatky tak mohl konfrontovat s místním povědomím, které do rámce Šumavy nezahrnuje podhůří. Analogicky jako zde řešil J. Hromádka tuto otázku při vymežování Krkonoš a Krkonošského podhůří. Byl vědcem a současně dokonalým znalcem svého kraje, jak po tom volá J. Pech v závěru svého referátu.

Pojmy Šumava, Krkonoše aj. musí mít srovnatelnou kvalitu, nelze pod Šumavu zahrnout podhůří a pod Krkonoše nikoli! Je třeba zde dodržet vědecky podloženou zásadu, raženou J. Hromádkou, že pod jedním hornatinným celkem je vyvinuto jednotné podhůří, odpovídající geomorfologicky jednomu geomorfologickému celku. Povědomí lidu nelze důsledně respektovat ve všech případech jako objektivní kritérium při geomorfologické regionalizaci. Pak bychom museli k Šumavě přiřadit i Všerubskou vrchovinu (srv. sídlo Kout na Šumavě nedaleko Domažlic), nebo Bělohradskou pahorkatinu ke Krkonošskému podhůří apod.

Vývoj členění reliéfu na území ČSR a SSR probíhal podle J. Pecha izolovaně. Ani to neodpovídá přesně skutečnosti, neboť i když oba Geografické ústavy (ČSAV a SAV) vytvořily osobité systémy členění reliéfu ČSR a SSR, nebylo to nepřekonatelnou překážkou při tvorbě jednotného členění reliéfu celé ČSSR. Okolnost, že na obou stranách vznikly taxonomicky zcela shodné systémy, svědčí o tom, že řešitelé v ČSR i SSR postupovali metodicky správně a dospěli tak k vědecky objektivnímu řešení. Proto nebylo nijak těžkým problémem sestavit v roce 1979 členění reliéfu celého území ČSSR, které bylo oběma stranami schváleno.

Od počátku 80. let používá Geodetický a kartografický podnik v Praze na mapách, které vydává, důsledně tuto poslední sjednocenou verzi členění reliéfu ČSSR, a to dokonce i na školní nástěnné mapě Československa (7) i ve školním atlasu ČSSR (1). Podobně je tomu na Slovensku.

Naproti tomu autoři učebnic a učebních osnov pro základní školy zůstali na úrovni před 15 a více lety. Skutečnost, že např. v učebnici

zeměpisu pro 8. ročník základních škol seznamují žáky s jednotkami podle vlastního výběru a používají i názvy neobsažené v systematické členění reliéfu, není odrazem „neujasněného a neukončeného vývoje geomorfologického členění“, jak tvrdí J. Pech. Geomorfologické členění ČSSR dospělo ve svém vývoji k určitému stavu, který se v současné době stabilizoval. To autoři učebnic a patrně ani učebních osnov nevzali na vědomí. Jestliže J. Pech tvrdí, že svými zásahy autoři učebnic dokazují „neužitečnost geomorfologického členění a jeho současné klasifikace pro základní školy“, pak je to zneužití špatné učebnice k nepatřičnému „důkazu“.

Když uvažuje J. Pech o předpokladech účelného využití geomorfologického členění ČSSR ve školské geografii, uvádí tři možnosti: seznámit žáky základní školy a) s geomorfologickým členěním do úrovně geomorfologických oblastí, b) do úrovně geomorfologických celků, c) s upraveným starým orografickým členěním bez hierarchické klasifikace. Upozorňuje, co by v prvních dvou případech „vypadlo“ a želí nepoužití vžitých názvů význačných jednotek. Chtěl by mít všechny jednotky v jedné taxonomické úrovni. Proto volá po třetí možnosti, která by klasifikaci jednotek pominula. Bez utřídění a systematiky vědeckých poznatků se však neobejde dnes žádný vědní obor. Výjimka, kterou zde požaduje J. Pech pro geografii, konkrétně pro členění reliéfu ČSSR, staví náš obor mimo vědu.

V závěru svého referátu se J. Pech pokouší dojít ke konstruktivnímu řešení. Zavrhuje v podstatě geomorfologické členění a navrhuje „vrátit se k orografickému členění v nové podobě“.

— J. Pech chce „zvážit možnosti potřeby a využití orografického členění v geografii i mimo ni“. To je zbytečná práce, praxe ukázala, jak důležité je mít ustálené a vědecky podložené geomorfologické (nikoli orografické) členění reliéfu, a to ve všech vědních oborech, které řeší své problémy na regionální bázi.

— J. Pech chce „přehodnotit stanovené hranice orografických jednotek z hlediska nových poznatků z tektoniky, seismiky apod.“ To však bylo provedeno již v době, kdy jsme od původně orografického členění reliéfu pokročili ke geomorfologickému členění, které na rozdíl od orografického bere v úvahu morfostrukturu, genezi a vývoj reliéfu, a tedy i tektoniku či seismiku, jak to chce J. Pech, který nepochopil rozdíl mezi orografií a geomorfologií. Při určování hranic jednotek nutno vycházet pouze z geomorfologických poměrů, tj. mj. i z vyjádření tektonických linií v povrchových tvarech. Pokud se tektonické poměry neprojeví v povrchových tvarech, nelze je v geomorfologickém členění reliéfu použít za hraniční linie. Dnes se nelze vracet k orografickému členění, vývoj vědy postoupil dále, vždyt už Hromádkovo „orografické třídění“ z roku 1956 bylo více geomorfologickým než orografickým, jak je skromně J. Hromádka nazval.

— J. Pech chce „respektovat vžité historické názvy jednotek a při tvorbě nových názvů dbát na jejich srozumitelnost, logičnost, geografickou výrazovost“. Necht si autor sjezdového referátu přečte, jak se přistupovalo k řešení tohoto problému v publikaci z roku 1972 (6). Píše se tam mj.: „Při označování geomorfologických jednotek jsme podle možnosti využívali vžitých názvů, i když nejsou vždy zcela správné... Názvosloví geomorfologických jednotek má odpovídat geomorfologic-

kému rázu reliéfu... s přihlédnutím k vžitým názvům, i když někdy nevystihují přesně geomorfologické poměry... Při nově zaváděných názvech geomorfologických jednotek jsme vycházeli ze zásady, že tyto názvy mají být jednoduché a jednoznačné.“ Názvosloví geomorfologických jednotek (včetně nově zavedených jmen) bylo konzultováno s jazykovědnými odborníky (např. s prof. Vladimírem Šmilauerem) a po diskusi a připomínkách schváleno Názvoslovnou komisí při Českém úřadu geodetickém a kartografickém a Názvoslovnou komisí při Slovenskom úrade pre geodéziu a kartografiu.

— J. Pech považuje za nezbytné „vytvořit týmy krajsky organizovaných geomorfologů, kteří nejlépe znají svůj kraj a regionální literaturu kraje“. Členění reliéfu u nás a kdekoli jinde ve světě není jen a hlavně záležitostí místních pracovníků, kteří jistě mohou přispět cennými informacemi, ale je třeba tuto problematiku řešit v širokých souvislostech z celostátního hlediska. Nadto vzhledem k nepatrnému počtu geomorfologů u nás nelze vytvářet krajské týmy z jejich řad.

— J. Pech považuje za nutné „vyvarovat se zbytečné hierarchické klasifikace“. Tento požadavek je nevědecký a vrhá problematiku členění reliéfu u nás více než 50 let zpět. Právě pokrokem při tvorbě členění reliéfu ČSSR bylo vytvoření vědecky zdůvodněné systematiky — hierarchie jednotek se snahou, aby jednotky na stejné taxonomické úrovni sobě skutečně odpovídaly svou geomorfologickou kvalitou (ale i kvantitou).

— „Praxe je prověrkou teorie.“ Zde se nesmí zapomenout na dialektiku, protože teorie, která je vtělena do naší systematiky členění reliéfu, vyšla z praxe a je zase zpět touto praxí prověřována. A osvědčuje se nejen u geografů, ale i u negeografů. Jestliže nadto staví J. Pech proti sobě orografické členění a geomorfologické členění, pak se dopouští anachronismu a zkresluje pozici těchto dvou aspektů ve vývoji členění reliéfu. Tato členění nestojí vedle sebe, jak se domnívá J. Pech, ale nad sebou — geomorfologické členění je vyšším stupněm poznání reliéfu, jeho struktury, vzniku a vývoje.

Závěrem můžeme konstatovat, že J. Pech se tímto příspěvkem pokusil znevážit geomorfologické členění ČSSR, neboť vychází z úzce omezených regionálních pozic bez znalostí širších souvislostí a vztahů. Dochází proto k neobjektivním závěrům. Pro potřeby pedagogické praxe navrhuje nahradit geomorfologické členění orografickým. To by znamenalo podstatný krok zpět — vždyť orografická regionalizace je neúplná, statická, nepřihlíží ke všem aspektům a kvalitě reliéfu. Vědecky podložené členění reliéfu musí být nezbytně pouze geomorfologické; orografická hlediska dovolují jen některé vlastnosti reliéfu, kdežto geomorfologická regionalizace vychází z mnohem širší obecné geomorfologické základny s komplexním pojmáním reliéfu (2, 3, 10).

V seznamu literatury neuvádí J. Pech některé významné publikace, v nichž by našel odpovědi na mnohé kladené otázky a nadhozené problémy (6, 9, 10).

Literatura:

1. Atlas ČSSR. Geodetický a kartografický podnik v Praze 1984.
2. Atlas Slovenskej socialistickej republiky. Bratislava, SAV a SÚGK 1980.
3. Atlas SSR — textová část. Bratislava, Veda 1982, 164 s.

4. BALATKA, B. — CZUDEK, T. — DEMEK, J. — SLÁDEK, J.: Regionální členění reliéfu ČSR. Sborník Československé společnosti zeměpisné, 78, Praha, Academia 1973, č. 2, s. 81—96.
5. BALATKA, B. — SLÁDEK, J.: Členění reliéfu ČSSR. Lidé a země, 29, Praha, Academia 1980, č. 2, s. 70—74.
6. CZUDEK, T. [editor]: Geomorfologické členění ČSR. Studia Geographica, 23, Brno, Geografický ústav ČSAV 1972, 138 s.
7. Československá socialistická republika — Horopis a vodopis. Měřítko 1 : 500 000. Geodetický a kartografický podnik v Praze 1983.
8. Geomorfologické členenie SSR a ČSSR. Bratislava, Slovenská kartografia 1986.
9. HROMÁDKA, J.: Orografické třídění Československé republiky. Sborník Československé společnosti zeměpisné, 61, Praha, NČSAV 1956, č. 3 a 4, s. 161—180 a 265—299.
10. MAZÚR, E. — LUKNIŠ, M.: Regionálne geomorfologické členenie SSR. Geografický časopis, 30, Bratislava, Veda 1978, č. 2, s. 101—126.
11. PECH, J.: Orografické členění ČSSR. In: Sborník referátů k XVII. sjezdu Československé geografické společnosti v Ostravě ve dnech 6.—10. 7. 1987. Svazek I. Sekce pro fyzickou geografii. Brno 1987, s. 167—172.

Summary

GEOMORPHOLOGICAL OR OROGRAPHICAL DIVISION OF THE RELIEF?

The paper deals with the opinions of Jiří Pech about the geomorphological division of the relief of Czechoslovakia. For pedagogical purposes he proposes a come-back of the orographical division. The authors of this paper, however, resist his opinion and demonstrate the obligation of the geomorphological division of the relief because it serves a better understanding of the relief, its structure, origin and development.

(Pracoviště autorů: Geografický ústav ČSAV, Na slupi 14, 128 00 Praha 2)

Došlo do redakce 25. 5. 1988.